

Mechanický krtek – poznámky k fenomenologii kyborgů

Mechanical mole— notes on the phenomenology of cyborgs

Jana Zichová

<https://doi.org/10.5817/CZ.MUNI.P210-9688-2020-10>

Abstrakt:

Předkládaný text se na pozadí Čapkovy hry táže po založenosti kyborgů. Autorka předkládá, že základem kyborga je odklonění žitého času tak, aby se stal součástí neživého systému. To se děje zejména působností techniky a její bytnosti jako das Gestell. Autorka se dále zamýšlí nad prostorem továrny jako „domova“ a pokouší se porozumět umělému robotickému horizontu.

Abstract:

The article deals with the question on the essence of the cyborg. The author explores Čapek's play R. U. R. and thinks over the transformation of time that might happen when an encounter of the living being with the inanimate system takes place. The author thinks also about the space of the factory as a home. It shows that the factory is the place where the artificial horizon is created.

Keywords:

cyborg, robot, technology, horizon, phenomenology

Z kousku hlíny na obří zahradě jednoho váženého občana města M se vynořil krtek s bílou lysinou na hlavě. Žil na zahradě už celá tisíciletí. Nikdo totiž nevěděl, že správně žvýkané kořínky mrkve přinášejí nesmrtelnost. Lidé neuměli žvýkat jako krtci. Měli smůlu. Už tisíce let. Krtek byl šťastný, neboť byl příliš hloupý na to, aby věděl o ceně času. Neuměl počítat roky. Nevěděl tedy o své jedinečné existenci, v níž se mu tisíciletí slévala v pouhé hodiny a dny. Mohl stejně dobře žít vteřinu a bylo by mu to jedno. Jaké zvláštní rozhodnutí Boha, dát tomuto malému tvorovi „věčnost“. Krtek žil mimo prostor a čas. Bylo mu darem, že o tom vůbec nevěděl?

V ten den, ve chvíli, kdy se krtkova přední rypadlová končetina zaryla do hlíny a čenich nasál promoklý vzduch zahrady, se něco stalo a krtek se propadl. Nejsilněji slyšel zvuk posledního rýpnutí a zvuk svého posledního nádechu. Rýpnutí dunělo a nádech vysoce zvonil. Jak zvláštní byl najednou tichý prostor noční zahrady. Kdyby se krtek nerozpadnul na kusy, mohl vzhlednout k zářícímu Měsíci na obloze. Místo toho však propadal celým tělem Země, až se na její druhé straně

vynořil jako jemné, mléčné světlo vzdálené hvězdy, ba celého malinkého uskupení hvězd. Nikdo ho ale neznal. Na souhvězdí krtka nikdo nezahlédl. Věčnost se promítla do krtka a pak v něm zase zmizela.

Nutno říci, že vážený občan města M měl ještě jednu zálibu, která se dala považovat za vášeň, totiž hubit krtky, zvláště toho s bílou lysinou na hlavě. Nefungovaly na něj žádné pasti. Byl nepolapitelný a zanechával na zahradě hromádky ve tvaru přesné krychle.

Podíváme-li se na „mechanického krtka“ ve výše uvedené ukázce, chová se spíše jako entita kvantová. Může proměňovat svůj vnější tvar i vnitřní složení, teleportovat se na jiné místo výskytu apod. Je však nazván „mechanický“, čímž se poukazuje na jeho vnitřní založenost v mechanice. „Mechanický“ totiž ještě stále odkazuje k tomu, že byl zkonstruován stejně tak jako další kybernetické organismy. Tato konstrukce proběhla dle předem daného plánu, který vyšel z vědeckého rozvrhování a je založen v matematice. Ve svém počátku byl krtěk pouze „matematický“, stejně jako Čapkův robot, a jeho základní modus vztažování k sobě a světu je fungování.

Náš text se táže po povaze kyborgů. Zajímají nás, protože představují dokročení vzájemné interakce živého a neživého k jakési „dokonalosti“, takové, že je lze posuzovat jakožto bytost. Bytost, v níž se mísí konstruování se stvořením. Kyborg je dokončením „pravěkého snu robotiky“, který zní: vykonstruujeme něco, co vypadá jako živé, či lépe, živěji, než živé samo. Tážeme se po této krajní hranici, abychom mohli zahlédnout, z čeho tento sen vychází a co ukrývá. Chceme-li uvažovat o fenomenologii kyborgů, musíme se ptát na to, v čem bude spočívat jejich vlastní jedinečná založenost. Ukazuje se, že je třeba prozkoumat několik aspektů, z nichž tato založenost bude vycházet. To se nám klade jakožto otázky, které je třeba zkoumat. Jako první se ukazuje otázka po jejich vlastní založenosti v technice. Dále otázka vlastního řízení – cybernao. A v neposlední řadě je zde otázka po vědomí a jeho charakteru u kybernetického organismu. Čapkův text může poskytnout půdu k promýšlení těchto momentů.

Robot je stroj, který je zcela umělou entitou. Jeho základním určením je vykonávat předem stanovený program. Kyborg pak představuje tzv. kybernetický organismus, syntézu „živého“ s „umělým“. Tato syntéza je dokonalá do té míry, že utváří celek, v němž umělá součást splývá s živým natolik, že se stává neoddělitelnou. V tomto smyslu Čapkův robot není ani „čistým“ robotem, ani kyborgem. Přesto jeho robot napomáhá rozkrýt základní otázku, která se týká obou entit, totiž otázku po interakci živého s neživým, konstruovaného se stvořeným, fungujícího s tázajícím se.

Podíváme-li se na celou otázku velmi zjednodušeně, pak robot je entita zcela umělá. Pro kyborga je pak charakteristické, že jde o živý organismus, do něhož byly vloženy určité „umělé části“. To však neodpovídá na to, co je fundamentálním fenoménem kyborga jako takového. Při úvaze filosofické se ukazuje, že

podstata konstrukce kyborga není ve hmotě, ale v jakémsi „odklonění žitého času“ tak, aby se stal součástí neživého systému.

Co tím míníme? Vždyť „čas“ samozřejmě není „něco“, co se dá rozdělovat na sekvence a takto věčně s ním nelze dále zacházet. Vnitřní časové vědomí plyne v celosti svého toku. To, co však ovlivňovat lze, je jeho vlastní vystupování v zaměřenosti. S touto zaměřeností lze zacházet jako s naladováním na to, nač je upřena vlastní pozornost. Toto naladování je místem, v němž časové vědomí vyvstává k u-vědomování, posouvá se od vnitřního nediferencovaného toku do možnosti „být u něčeho“, a tím vstupuje do přítomnosti ve specificky utvořené bytostné vazbě. Taková vazba vzniká i při setkání organického života s technikou, jejíž působnost přerůstá hranice aparátности a koncipuje tzv. technický prostor.²²⁰ Tento prostor si nárokuje pozornost tak, že ji vytěžuje z původního naladění v prodlévání a posunuje směrem k fungování.

Fungování je vlastním způsobem rozvrhování, které přináleží k technice. Ta se z původního významu, v němž poukazovala k jednoduché zručnosti a řemeslné dovednosti (řecké techné), rozvinula ve specifický způsob odkrývání světa, na nějž poukazuje Heidegger jakožto na vytěžování, v němž je svět odkrýván pouze co do použitelnosti, jakožto stav zásob („Bestand“). Tomuto způsobu zacházení je nejdříve podrobena celá příroda, jež je pochopená jako pouhý „zdroj/surovina k něčemu“ a nakonec je takto uchopena i sama lidská přirozenost a sám lidský úděl. Ve světě, v němž je logos primárně chápán jako něco technického, má člověk své místo pouze v podobě potenciálu. Člověk je pro druhého i sám pro sebe pouze souhrn ukrytých možností k určitému výkonu, které je třeba otevřít a plně vytěžit. Bytnost moderní techniky se pak ukazuje v tom, co Heidegger nazývá das Gestell²²¹, který primárně určuje vše k onomu jedinému způsobu výkladu.

---

220 „Technický prostor je specifickým prostorem rozumění, který se ustavuje v souvislosti s působením techniky. Technický prostor je tak nově se vyjevující oblast rozumění odvislá od přítomnosti výpočtu, který participuje na jejím samotném vzniku, prostor, v němž je možné zachytit proměny, které aparát svou činností působí a ustavuje je pro člověka jako nové způsoby rozumění světu. Technický prostor je tak charakteristický způsobem zobrazování, v němž je vše, co aparátem projde, předvedeno jako stav. Je pak důležité osvětlit povahu ‚místa‘, v němž se toto ‚něco‘ udává, ukazuje. ‚Místo‘ je ontologicky prvotnější než pohyb či zastavenost. Ve stavu se však významně mění charakteristika ‚místa‘, dochází k odabstrahování horizontu, v němž je člověka zasazen, a místo toho se místo vyprazdňuje a stává se z něj pouhý ‚bod stejnosti‘ nahraditelný odkudkoliv a čímkoliv. Technický prostor nepodržuje pro člověka ‚horizont smyslu‘, ale anihiluje ho a zahrnuje jako součást výpočtu na jehož základě se svět stává pouze před nás postavenou prezentací. ‚Místo‘ se v technickém prostoru stává ‚bodem‘, v němž se zobrazil výpočet.“ KUKLOVÁ, J.: Vnitřní konstituce média. [Praha]: Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, 2017. 172 stran. ISBN 978-80-7290-931-5., s. 61

221 „Gestell – ustavující zjednávání. V běžném jazyce znamená slovo Gestell podstavec, podvozek, stojan, např. stojan na knihy. Gestell znamená také kostlivce. (...) Gestell je způsob odkrývání, který vládne v bytnosti moderní techniky, přičemž sám není nic technického. Slovo stellen znamená v titulu Gestell vymáhavé požadování, které má zároveň upomínat na jiné stellen, na ‚stanovování‘, z něhož ustavující zjednávání, tedy Gestell pochází totiž na her-stellen – ‚zhotovit‘, která zároveň znamená ‚sem postavit‘ a ‚dar-stellen‘ – ‚před-vést‘, ‚před-stavit‘.“ HEIDEGGER, Martin. Věda, technika a zamyšlení. Praha: OIKOYMENH, 2004. Knihovna novověké tradice a současnosti. ISBN 80-7298-083-1, s.19–20

„(...) Onen vymáhavý nárok, který člověka soustřeďuje k tomu, aby to, co se odkrývá, zjednával jako použitelný stav zásob, pojmenujeme tedy nyní slovem Gestell – ustanovující zjednávání.“²²²

Toto vymáhání penetruje do všech oblastí života a je něčím, co je zde vždy přítomno. Jünger ve svých zamyšleních o povaze stroje poukazuje na tento svébytný rys, který pojmenovává u stroje jakožto nekonečný, „neukojitelný hlad“. Svůj esej o perfektnosti techniky píše v třicátých letech minulého století a už tehdy spatřuje v nástupu industrializace „rozmach“ tohoto hladovění, které si bere krajinu i bezprostřední žitý prostor člověka.

„Pohled na vinohrad, na ovocný háj, na kvetoucí krajinu rozjařuje, ne kvůli užitku, který tyto věci dávají, nýbrž proto, že v nás vyvolávají pocit plodnosti, nadbytku, bezúčelného bohatství. Průmyslová krajina tuto plodnost ztratila a stala se sídlem mechanické produkce. (...) Je to předně pocit hladu, který se nám tu vkrádá, především v industriálních městech. (...) Stroj působí dojmem hladu. Z celého našeho technického arzenálu vychází dojem ostrého, stupňujícího se hladu až k nesnesení.“²²³

Námítkou proti tomuto destruuujícímu pohybu techniky nemůže být fakt, že je to přece člověk, co techniku vytváří a řídí. Jde především o to, že technika svým bytováním klade na člověka výše uvedený nárok a že mu člověk nedokáže nikam uhnout. Není to však žádná démoničnost techniky, která uvrhává člověka do vlastního otroctví. Paradoxně je to především její snadnost a přehlednost, která k sobě člověka bytostně poutá, je to „snadnost“, která je zde základním příslibem. Technika je vymáhajícím usnadňováním na úkor žitého času.

Tento moment se objevuje již při samotné zmínce o vzniku robotů. Cestou rychlosti a snadnosti se vydávají oba Rossumové. Starý Rossum jakožto „stvořitel“, mladý Rossum pak v roli „konstruktéra mladého věku“.

„Příroda našla jen jeden způsob, jak organizovat živou hmotu. Je však jiný způsob, jednodušší, tvárnější a rychlejší, na nějž příroda vůbec nenarazila. Tuto druhou cestu, po které se mohl brát vývoj života, jsem dnešního dne objevil.“²²⁴

---

222 HEIDEGGER, M.: Věda, technika a zamyšlení. Praha: OIKOYMENH, 2004. Knihovna novověké tradice a současnosti. ISBN 80-7298-083-1, str. 14.

223 JÜNGER, F. G.: Perfektnost techniky. Praha: Academia, 2012. Europa. ISBN 978-80-200-2095-6, str. 28. Není pochyb o tom, že když je v závěru hry „oživlá robotka“ Helena fascinována sluncem a zpěvem ptáků, je přitahována právě touto bezednou plodností krajiny, která otevírá člověku možnost vnímat přesáznost vlastního existování. Komu se příroda pro tento vhled uzamkne, kdo ho přestane mít schopnost vnímat, ztrácí jakýsi vlastní podstatný životní pohyb, chybí mu schopnost vnitřního dialogu se sebou samým.

224 ČAPEK, K.: Dramata. 2., souborné vyd. Praha: Český spisovatel, 1994. 465 s. Spisy Karla Čapka; Sv. 7. ISBN 80-202-0472-5, str. 14.

Cesta stvoření robota je chemická syntéza. Starý Rossum se snaží napodobit přírodu, což se ukazuje jako velice zdoluhavý a spíše neúspěšný krok. Nakonec se nejvíce o vznik robotů v jejich aktuální podobě zaslouží mladý Rossum, kterému se podaří původní nezachytitelnost fysis jaksi „vykosti“ a podřídí technickému rytmu, který pomalu přichází ke slovu. Proto je mladý Rossum moderní a pokrokový. Jeho zhmotněný robot se stává figurou, která je výsledkem pozadí, které se neviděné pomalu ukazuje a připravuje se k penetraci do nejbližšího žitého prostoru člověka. Robot je tedy zviditelnění budoucí otázky, která s technikou přichází. Technika, jejímž modem bude na poli lidském vymáhající usnadňování na úkor vytěžení žitého času člověka. To je fundamentální fenomén, z něhož musíme při úvaze o povaze kybernetického vědomí vycházet. Je to zvláštní druh uzavřenosti, traktující specifickou otevřenost skrze účast techniky na žitém čase živého organismu. Jaká je kvalita tohoto výhledu, jaký je technický horizont, který se zde nabízí k výhledu? Domníváme se, že to je v Čapkově hře založeno prostorem továrny jakožto domova a dále pak práce, která je pro robota (stejně jakožto pro budoucího člověka „technického věku zřizovaného vládou Gestell“) jediným možným způsobem existování.

„Mladý Rossum, slečno, to byl nový věk. Věk výroby po věku poznání. Když si okoukl anatomii člověka, viděl hned, že je to příliš složité a že by to dobrý inženýr udělal jednodušeji. Začal tedy předělávat anatomii a zkoušel, co se dá vynechat nebo zjednodušit (...) Rossum vynalezl dělníka s nejmenším počtem potřeb. Musel ho zjednodušit. Vyhodil všechno, co neslouží přímo práci. Tím vlastně vyhodil člověka a udělal Robota.“²²⁵

Prostor továrny jakožto „domov“ je místem ustanovování umělého horizontu. Tento horizont se konstruuje jakožto:

- 1) **Uzavřenost.** Není nic mimo továrnu. Žitý svět a zkušenost s ním spojená je rozuměn „z továrny“. Vše se rozvrhuje v původním rozumění tohoto prostoru. To znamená: jen technicky zkonstruované je rozuměné. Zkonstruované je původem matematické. Matematické není třeba dotazovat, neboť je samo průhledné ve výpočtu. Otázky, které jsou k dispozici, jsou otázky naprogramované.
- 2) **Pracovní doba.** Žitý čas je pracovní doba. Pracovní doba je žitým časem. „Žitý čas“ je rozuměn jako čas práce, a ne jinak. Mimo tento čas je pouze oblast „vypnutí“. Tak, jako se zapíná pás k výrobě, zapíná se vyrobené do práce. Tento „žitý čas“ je zcela poskytnutý továrně k vyprodukování výrobku.
- 3) **Produkce výrobku.** Výrobek je vyjádřením stroje. Továrna je místem proměny lidského díla k tvorbě ve vyrábění. Aby bylo vyrobeno, poskytuje

---

225 Tamtéž.

člověk svůj žitý čas k vyrábění a výrobek tento žitý čas v sobě ukazuje jako každé lidské dílo. Lidské dílo jakožto výrobek:

- vyjadřuje možnosti stroje, nikoliv člověka; strojem totiž nelze nikdy vyjádřit lidskou možnost, neboť lidská možnost nemůže mít matematický plán, který naopak stroj ustavuje;
- je měřitelné – touto měřitelností přináležející ke stroji;
- je stejné (tudiž i zaměnitelné);
- postrádá vzácnost, skrze niž lidské dílo nastoluje vztah k rodu a dalším generacím.

- 4) **Pohyb pásu.** Továrna jako domov je místem stejnosti. Tuto stejnost vyjadřuje specifickým pohybem pohyb pásu. Pohyb pásu je upřednostněn před jakýmkoliv jiným pohybem. Základním pohybem pásu je aktivita, která by neměla nikdy ustát, tehdy by byl pohyb ideální. Tento nekonečný pohyb směřující k výrobku se v dané společnosti stává ideálem veškerého konání.²²⁶

Z továrny jakožto domova pak vychází robot právě jakožto výrobek/produkt a tento fakt ho má dále charakterizovat pro lidský svět.

Jaké je poslání robota jakožto zvláštního lidského díla – výrobku? Všude, kde se robot objeví, ho lze číst jakožto „chybění člověka“. Všude, kde se objeví robot, se ukazuje privace lidského jakožto otázka, otázka naléhavá a bolestná. Odhaluje se čas, v němž to, co je lidské, přestává být zahlédnutelné a uchopitelné, jsme postaveni před otázku vlastní zapomenutosti na bytí jakožto čehosi živoucího a nekonstruovaného.

Pro současného člověka již není odděleného prostoru mezi továrnou a ostatním žitým světem; Prostor, v němž nyní žijeme, je z velké části technický. Jde o prostor, který byl předzjednan a předdefinován pomocí techniky. Ono „chybění člověka“ zde cítíme jako neklid, kterého je třeba se zbavovat. Pracujeme neustále na tomto zvláštním „zbavování se sebe samých“. To je zbavenost, v níž jsme pokročili daleko za Čapkovu dílo. Díky ní máme totiž k robotům stejně jako ke kyborgům blíže, než si myslíme.

Literatura

- ČAPEK, K.: Dramata. 2., souborné vyd. Praha: Český spisovatel, 1994. 465 s.
Spisy Karla Čapka; Sv. 7. ISBN 80-202-0472-5.
HEIDEGGER, M.: Věda, technika a zamyšlení. Praha: OIKOYMENH, 2004.
Knihovna novověké tradice a současnosti. ISBN 80-7298-083-1

---

226 ZICHOVÁ, J.: Technicky rozuměný Logos a figura vojáka, IN: PELCOVÁ, N. et al. Logos ve výchově, umění a sportu. [Praha]: Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, 2018. 340 stran. ISBN 978-80-7290-974-2.

- JÜNGER, F. G.: Perfektnost techniky. Praha: Academia, 2012. Europa.
ISBN 978-80-200-2095-6
- KUKLOVÁ, J.: Vnitřní konstituce média. [Praha]: Univerzita Karlova,
Pedagogická fakulta, 2017. 172 stran. ISBN 978-80-7290-931-5.
- ZICHOVÁ, J.: Technicky rozuměný Logos a figura vojáka, IN: PELCOVÁ, N.
et al. Logos ve výchově, umění a sportu. [Praha]: Univerzita Karlova,
Pedagogická fakulta, 2018. 340 stran.